

УДК 339.5

Н. В. Балабанова
М. І. Муравський
В. Е. Шастун

МІЖДЕРЖАВНІ ТОРГОВЕЛЬНІ СУПЕРЕЧКИ ЯК ПРОЯВ СУЧАСНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ

Стаття присвячена питанням торговельних суперечок та протекціонізму в процесі здійснення міжнародної торгівлі. Розглядаються основні причини, механізми та наслідки торговельних суперечок для світової торгівлі, а також їх вплив на глобальні економічні відносини. В результаті проведеного аналізу визначено ключові сучасні тенденції розвитку міжнародної торгівлі, зокрема, зростання торговельних бар'єрів та посилення протекціоністських тенденцій у національних торговельно-економічних стратегіях. Визначено основні торговельні бар'єри та найбільш розповсюджені інструменти протекціонізму. Проведено кількісну та якісну оцінку заходів, що застосовуються для дискримінації іноземних комерційних інтересів. Систематизовано торговельні конфлікти за характером та напругою у відносинах між учасниками торгівлі. Надано кількісну оцінку торговельних спорів країн у рамках СОТ, визначено способи врегулювання торговельних суперечок між країнами.

Ключові слова: міжнародна торгівля, торговельні суперечки, протекціонізм, СОТ, торговельні бар'єри.

DOI 10.34079/2226-2822-2024-14-28-53-61

Постановка проблеми. На сучасному етапі відбувається трансформація торговельної політики, зумовлена зміною позицій держав на світовому ринку, посиленням міжнародної конкуренції, порушенням глобальних ланцюгів постачання, трансформацією структури торгівлі, що призводить до більш активного використання країнами протекціоністських заходів для стабілізації власних економік. Кожна держава прагне створити сприятливі умови для торгівлі, водночас запроваджуючи обмеження, що можуть дискримінувати торговельних партнерів. У прагненні отримати вигідніші умови збуту продукції та зміцнити конкурентні позиції країни нерідко вступають у торговельні суперечки, застосовуючи різноманітні інструменти протекціонізму.

Дослідженню торговельних конфліктів та інструментів їх реалізації присвячено низку наукових публікацій та аналітичних оглядів. Зокрема, Н. Безрукова (Безрукова та Василенко, 2015) вивчає форми та методи ведення торговельних війн, а також методи врегулювання міжнародних торговельних спорів. В. Юрчишин та К. Ануфрієва (Юрчишин, ред. 2019) аналізують вплив торговельних війн на розвиток економіки в сучасних умовах. У публікаціях О. Яценко (Яценко, 2019) розглянуто причини та форми торговельних суперечок, а також визначено основних учасників міжнародних торговельних конфліктів. М. Серпухов (Серпухов та Мазоренко, 2017) систематизує торговельні бар'єри та інструменти, що використовуються в торговельних війнах між країнами, В. Македон (Македон та Лошак, 2024) досліджує вплив міжнародних торговельних конфліктів на макроекономічні показники та структуру світової економіки.

Метою цієї статті є дослідження міждержавних торговельних суперечок як прояву сучасного протекціонізму, аналіз основних причин торговельних конфліктів, механізмів їх розгортання та наслідків для світової торгівлі.

Результати дослідження. На різних етапах розвитку світової торгівлі її стабільне зростання забезпечували такі ключові фактори, як міжнародний поділ праці та інтернаціоналізація виробництва, науково-технічний прогрес, активна діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК), лібералізація торгівлі та поглиблення економічної інтеграції. Ці процеси сприяли не лише зростанню обсягів міжнародної торгівлі, а й трансформації її товарної та географічної структури. Як свідчать дані, у період 1990–2023 рр. обсяги світового експорту зросли майже у 7 разів (рис.1).

Рисунок 1. Динаміка світового експорту та темпи його приросту, 1990–2023 рр. (млн. дол. США / %)

Джерело: UNCTAD

Пандемія COVID-19 порушила глобальні торговельні зв'язки, що призвело до суттєвих змін у світовій торгівлі. Починаючи з 2022 року ці зміни ще більше посилюються під впливом війни в Україні та загальної геополітичної нестабільності і зростаючої напруги між країнами. Ці фактори підвищують ймовірність значної перебудови глобальних торговельних моделей, що формує як нові виклики, так і можливості для економік окремих країн.

Аналіз новітніх тенденцій розвитку міжнародної торгівлі дозволив зробити наступні висновки.

1. Однією з найбільших тенденцій у міжнародній торгівлі є швидке зростання електронної комерції, яка змінює спосіб купівлі та продажу товарів через кордони. За прогнозами міжнародних організацій до 2025 року глобальні продажі електронної комерції досягнуть 4,9 трлн доларів США порівняно з 3,5 трлн доларів США у 2019 році.

2. Хоча товари традиційно домінували в міжнародній торгівлі, важливість послуг швидко зростає як засобу реагування на дефіцит внутрішнього постачання та диверсифікації експорту. Цифрові послуги, такі як розробка програмного забезпечення, графічний дизайн і консалтинг, тепер можна легко експортувати в усьому світі. Крім того, пандемія COVID-19 прискорила зростання дистанційної роботи, що зробило експорт послуг ще більш значним у майбутньому.

Також спостерігається зрушення на користь послуг, оскільки вони стають дедалі важливішою частиною світової торгівлі протягом наступного десятиліття, причому торгівля послугами зростала на 60 відсотків швидше, ніж торгівля товарами за останнє десятиліття, і зараз становить 5,1 трильйона доларів США. із 17,3 трильйонів доларів США, які становлять світову торгівлю (United Nations, 2024).

3. Збільшення утворення регіональних торговельних блоків. Ці угоди сприяють регіональній інтеграції, розширюють доступ до ринку та спрощують торговельні процеси. Оскільки все більше країн об'єднуються для економічної співпраці, динаміка міжнародної торгівлі, ймовірно, зміниться. З цим позитивним економічним розвитком зростає негативна

реакція на глобалізацію та вільну торгівлю, оскільки деякі країни прагнуть захистити свою національну промисловість і робочі місця від іноземної конкуренції, що призводить до запровадження тарифних і нетарифних бар'єрів у торгівлі.

4. Перегляд корпораціями своїх традиційних моделей ланцюгів поставок. Решоринг і френд-шоринг набувають поширення, оскільки компанії реагують на вразливі місця у своїх ланцюгах поставок. Це призводить до того, що більше виробників диверсифікують свої ланцюжки поставок на різні ринки. Наприклад, ряд американських компаній розглядають можливість перенесення деяких виробничих ліній до Мексики, щоб зменшити свою залежність від певних ринків (United Nations, 2024).

5. Зростання торговельних бар'єрів та посилення протекціоністських тенденцій у національних торговельно-економічних стратегіях. Так, у травні 2024 року Сполучені Штати оголосили про підвищення тарифів на низку імпортованих товарів із Китаю, починаючи з серпня. Зокрема, це стосується збільшення мит на китайські електромобілі вчетверо — до 100 %. Після запровадження торговельних обмежень у Сполучених Штатах аналогічні заходи вжили й інші провідні ринки світу. У липні Європейський Союз підтвердив, що запровадить мита на електромобілі, хоча лише до 37,6 %. Туреччина оголосила про введення додаткового 40-відсоткового мита на електромобілі китайського виробництва. Наприкінці серпня Міністерство фінансів Канади ухвалило рішення про «впровадження заходів для захисту канадських працівників та ключових економічних секторів від недобросовісної торговельної практики з боку Китаю», які набули чинності у жовтні 2024 року (United Nations, 2024).

У сучасних умовах зростають протекціоністські настрої особливо серед країн, що стикаються зі значним торговельним дефіцитом. Основною метою такого підходу є контроль вхідних і вихідних торговельних потоків задля забезпечення економічної безпеки або впливу на економіку країн-партнерів у торговельних відносинах. За даними Global Trade Alert, протягом останнього десятиліття спостерігається зростання кількості протекціоністських заходів. Хоча кількість інструментів, спрямованих на лібералізацію торгівлі, також збільшується (спрощення митних процедур та зниження митних тарифів, зменшення податків на імпорт), дискримінаційних заходів було зафіксовано майже в 5,5 разів більше (за аналізований період). Тільки за період 2020–2023 рр. кількість заходів, спрямована або на захист внутрішніх ринків, або на обмеження доступу іноземних компаній склала 25770 (Global Trade Alert, 2024) (рис. 2).

Рисунок 2. Кількість нових втручань країн у міжнародну торгівлю, 2009–2023 рр.

Джерело: Global Trade Alert

Інструменти протекціонізму застосовуються з різною інтенсивністю. До найбільш поширених належать державна підтримка, заходи торговельного захисту, а також тарифні та інвестиційні бар'єри (рис. 3).

Рисунок 3. Заходи, що застосовуються для дискримінації іноземних комерційних інтересів, 2008–2024 рр.
Джерело: Global Trade Alert

Із збільшенням подібних дій зростає і кількість торговельних конфліктів, різних за характером та напругою у відносинах між учасниками торгівлі – від суперечливих ситуацій до торговельних воєн (рис. 4).

Ступені погіршення відносин у міжнародній торгівлі залежно від інтенсивності напруги

Суперечлива ситуація в торгівлі	Торговельна суперечка	Торговельний конфлікт	Торговельна війна
Ситуація характеризується наявним протиріччям у відносинах між країнами, однак без суттєвих матеріальних втрат чи зниження умов торгівлі	Наявна напруга у відносинах, спричинена заходами, що заподіяні одною країною з метою погіршення умов торгівлі іншої	Високий рівень напруги у відносинах із матеріальними втратами внаслідок заходів, вжитих однією стороною щодо іншої	Найвищий рівень напруженості у відносинах між країнами, що проявляється в руйнації торговельної політики опонента
Управління суперечливими відносинами відбувається шляхом міжнародних переговорів та консультацій	Це сприятлива ситуація для врегулювання відносин. Управління суперечки відбувається шляхом переговорів та консультацій	Управління відбувається шляхом звернення до СОТ або арбітражних судів	Великі матеріальні втрати країни, проти якої було вжито заходів. Вирішується на рівні СОТ або арбітражних судів

Рисунок 4. Ступені погіршення відносин у міжнародній торгівлі залежно від інтенсивності напруги
Джерело: (Калюжна, 2019; Радченко та Завербний, 2024; Яценко, 2019)

У практиці Світової організації торгівлі (СОТ) суперечками вважаються значні розбіжності між країнами щодо трактування певних торговельних правил чи зобов'язань. Як правило, суперечка виникає тоді, коли одна з країн запроваджує торговельні заходи або здійснює дії, які, на думку інших країн-членів СОТ, порушують положення укладених Угод або свідчать про невиконання відповідних зобов'язань.

Міжнародні торговельні суперечки виникають з різних причин, а саме:

- нерівномірний розподіл світових ресурсів;
- різниця в рівнях економічного розвитку країн;
- політичні розбіжності між державами;
- прагнення до захисту національних інтересів;
- геополітичні міркування (наприклад прагнення країн обмежити торгівлю з геополітичними конкурентами);
- недосконалість норм міжнародного торговельного права;
- різниця в національних законодавствах;
- складність тлумачення торговельних правил;
- культурні відмінності між країнами;
- відмінності в технічних стандартах тощо.

Торговельні конфлікти здатні впливати не тільки на економічні показники, а й суттєво позначатися на геополітичних відносинах між країнами, маючи широкий діапазон впливу (табл.1).

Таблиця 1

Потенційні наслідки торговельних конфліктів у світі

Наслідки торговельних конфліктів	Опис наслідків
Зростання цін	Внаслідок торгових конфліктів держави можуть вводити строгі митні ставки та обмеження, що викликає подорожчання імпортованих товарів. Це може підштовхнути до інфляції та втрати покупної здатності населення
Зменшення обсягів міжнародної торгівлі. Падіння рівня інвестицій	Торговельні конфлікти можуть призводити до зниження обсягів зовнішньої торгівлі між країнами, що негативно впливає на їхній ВВП та ринок праці. Окрім цього, можливе обмеження доступу споживачів до певних товарів і послуг. Крім того, інвестори можуть втратити інтерес до країни, залученої в торговельну війну, що спричинить скорочення інвестиційних потоків і уповільнення економічного зростання.
Геополітичні наслідки	Торговельні суперечності між провідними світовими економіками, такими як США та Китай, можуть загострювати геополітичні конфлікти та впливати на стабільність міжнародних відносин.
Зростання ризику рецесії	Економіки країн-учасниць конфлікту можуть зіткнутися зі спадом, що в свою чергу призведе до спаду споживчої активності та обмеження економічного зростання

Джерело: (Македон, Лошак, 2024)

За історію існування міжнародної торгівлі виникла значна кількість торговельних суперечок. Лише в період з 1995 року до 2023 (включно) року у рамках Світової організації торгівлі (СОТ) було розглянуто 631 спір між країнами-членами та винесено понад 350 рішень організацією. За цей період 53 члени СОТ ініціювали принаймні один спір, а 61 член був відповідачем принаймні в одному спорі. Крім того, загалом 90 членів СОТ брали участь як треті сторони у судових розглядах між двома чи більше іншими членами СОТ. Загалом 111 членів брали активну участь у врегулюванні суперечок як сторона чи третя сторона (рис. 5).

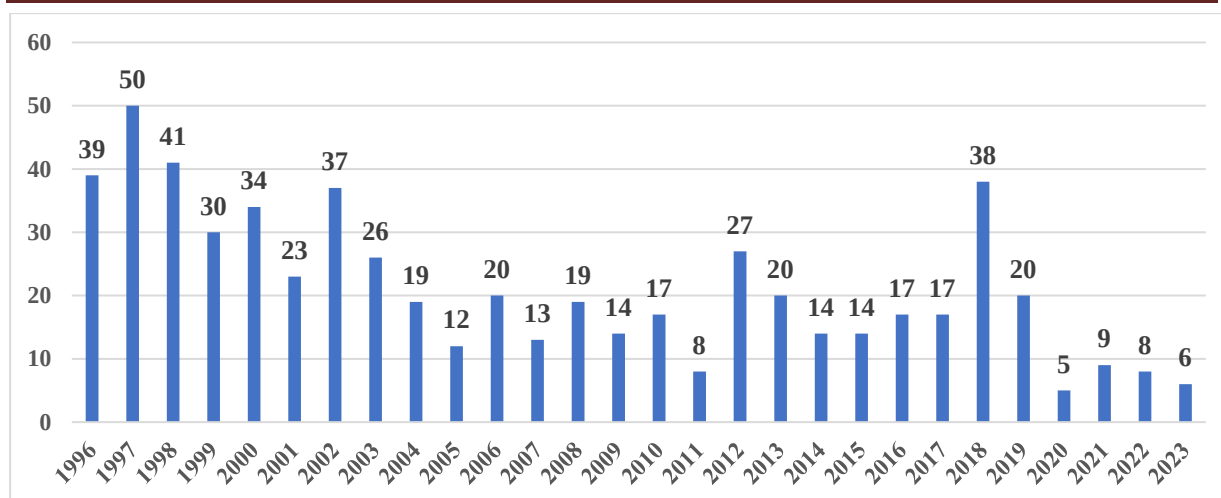

Рисунок 5. Динаміка подання запитів щодо консультацій COT з приводу врегулювання торговельних суперечок протягом 1995–2023 рр.

Джерело: World Trade Organization, WTO

Найактивнішим учасником цих суперечок є США, які взяли участь у 282 справах (125 разів як позивач і 157 разів як відповідач). Другу позицію за кількістю справ займає Європейський Союз: 102 рази як позивач і 81 раз як відповідач. На третьому місці знаходиться Китай, який активно розвивається у сфері міжнародної торгівлі і частіше виступає відповідачем (54 рази), ніж позивачем (32 рази) (Яценко, 2019; WTO, 2024).

Заходи регулювання зовнішньої торгівлі, які застосовувалися протягом останніх десяти років, стали більш прихованими порівняно з традиційними інструментами. Вони здебільшого реалізуються через внутрішню економічну політику, включаючи такі інструменти, як внутрішні податки та збори, державні закупівлі, вимоги до використання місцевих компонентів у виробництві, а також субсидії для підтримки національних виробників. У розвинених країнах найбільш поширеними способами впливу на зовнішні торговельні потоки стали вимоги дотримання національних стандартів, екологічних норм та санітарно-гігієнічних вимог.

Практика державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності у провідних країнах демонструє, що навіть за умов офіційно проголошеної політики вільної торгівлі зберігається активний, а іноді й прихований захист національних ринків через застосування нетарифних обмежень. За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), частка нетарифних заходів у світовій торгівлі становить від 18 до 35 %. Розвинені країни використовують ці обмеження щодо 17 % імпорту, зокрема на 50 % металопродукції, 25 % текстильних товарів і 44% сільськогосподарської продукції.

Ефективне врегулювання суперечок відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та передбачуваності світової торговельної системи. Існує кілька механізмів та інституцій, що сприяють розв'язанню торговельних суперечок та конфліктів:

- Світова організація торгівлі (COT): COT відіграє центральну роль у вирішенні торговельних суперечок, надаючи структурований механізм для їх врегулювання між країнами-членами. Процес включає консультації, роботу спеціальних комісій та розгляд апеляцій, що сприяє ухваленню справедливих і неупереджених рішень.

- Двосторонні та регіональні угоди: багато країн віддають перевагу вирішенню суперечок у межах двосторонніх або регіональних угод, які містять спеціальні механізми врегулювання, адаптовані до потреб задіяних сторін.

- Арбітраж і посередництво: у деяких випадках країни звертаються до арбітражу або посередництва, що забезпечує більш гнучкий та менш формалізований підхід порівняно з процедурою COT.

• Зворотні заходи та переговори: якщо офіційні механізми не дають результату, держави можуть застосовувати заходи у відповідь, зокрема запроваджувати зустрічні тарифи. Водночас переговори залишаються пріоритетним інструментом пошуку взаємоприйнятних рішень.

Таким чином, проведення дослідження дозволило визначити основні тенденції розвитку міжнародної торгівлі, серед яких зростання протекціоністських заходів та торговельних конфліктів, що є наслідком загострення глобальних суперечностей, прагненням зміцнити конкурентні позиції та захистити національні ринки. Сучасні міжнародні торговельні відносини характеризуються складною взаємодією між процесами глобалізації та протекціонізму. Подальший розвиток світової торгівлі значною мірою залежатиме від здатності міжнародних інституцій та держав знаходити компроміси у врегулюванні торговельних суперечок та балансуванні своїх економічних інтересів.

Бібліографічний список

- Безрукова, Н.В. та Василенко, М.В., 2015. Світові торговельні війни: особливості та наслідки. *Ефективна економіка*, [онлайн] 6. Доступно: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4153>>.
- Калюжна, Н., 2019. Детермінанти зовнішньоторговельних конфліктів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, [онлайн] 2. Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/616488.pdf>>.
- Македон, В. та Лошак, В., 2024. Міжнародні торговельні війни та їх вплив на макроекономічні системи країн світу. *Підприємництво та інновації*, [онлайн] (30), сс. 95-101. Доступно: <<http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/639/621>>.
- Радченко, Я.П. та Завербний, А.С., 2024. Особливості торговельних воєн за глобалізаційних умов: проблемні аспекти для України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*, [онлайн] 1(11). Доступно: <<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/sep/35813/240560maketmanagement-254-262.pdf>>.
- Серпухов, М.Ю. та Мазоренко, О.В., 2017. Систематизація інструментів торговельних воєн та прихованого протекціонізму. *БізнесІнформ*. 11, сс. 61–66.
- Юрчишин, В., ред. 2019. *Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні*. Київ: Заповіт, [онлайн] с. 190. Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_trade_wars.pdf>.
- Яценко, О.М., 2019. Сучасні детермінанти та форми міжнародних торговельних суперечок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 28(2), сс. 173–176.
- Global Trade Alert, n.d. Global dynamics. [online]. Available at: <https://www.old.globaltradealert.org/global_dynamics>.
- UNCTAD, n.d. Конференція ООН з торгівлі та розвитку. Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>>.
- United Nations, 2024. Trade and development report 2024 Rethinking development in the age of discontent. (United Nations publication. Sales No. E.24.II.D.23. Geneva). Available at: <https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2024_en.pdf>.
- World trade organization, n.d. [online]. Available at: <<https://www.wto.org/>>.

References

- Bezrukova, N.V. and Vasylenko, M.V., 2015. Svitovi torhovelni viiny: osoblyvosti ta naslidky [Global trade wars: features and consequences]. *Efektyvna ekonomika*, [online] 6. Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4153>>. (in Ukrainian).

- Global Trade Alert, n.d. Global dynamics. [online]. Available at: <https://www.old.globaltradealert.org/global_dynamics>. (in English).
- Kaliuzhna, N., 2019 Determinanty zovnishnotorhovelykh konfliktiv [Determinants of foreign trade conflicts]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. [online] 2. Available at: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/616488.pdf>>. (in Ukrainian).
- Makedon, V. and Loshak, V., 2024. Mizhnarodni torhovelni viiny ta yikh vplyv na makroekonomichni systemy krain svitu [International trade wars and their impact on the macroeconomic systems of countries around the world]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, [online] (30), pp. 95-101. Available at: <<http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/639/621>>. (in Ukrainian).
- Radchenko, Ya.P. and Zaverbnyi A.S., 2024. Osoblyvosti torhovelykh voien za hlobalizatsiinykh umov: problemni aspekty dlia Ukrainy [Peculiarities of trade wars under globalization conditions: problematic aspects for Ukraine]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, [online] 1(11). Available at: <<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/sep/35813/240560maketmanagement-254-262.pdf>>. (in Ukrainian).
- Serpukhov, M.Yu. and Mazorenko, O.V., 2017. Systematyzatsiia instrumentiv torhovelykh viin ta prykhovanoho protektsionizmu [Systematization of tools of trade wars and hidden protectionism]. *BiznesInform*, 11, pp. 61–66. (in Ukrainian).
- UNCTAD, n.d. Konferentsiia OON z torhivli ta rozvytku [United Nations Conference on Trade and Development.]. Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>>. (in English).
- United Nations, 2024. Trade and development report 2024 Rethinking development in the age of discontent. (United Nations publication. Sales No. E.24.II.D.23. Geneva). Available at: <https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2024_en.pdf>. (in English).
- World trade organization, n.d. [online]. Available at: <<https://www.wto.org/>>. (in English).
- Yatsenko, O.M., 2019. Suchasni determinanty ta formy mizhnarodnykh torhovelykh superechok [Modern determinants and forms of international trade disputes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 28(2), pp. 173–176. (in Ukrainian).
- Yurchyshyn, V., red. 2019. *Torhovelni viiny suchasnosti ta yikh vplyv na ekonomichne zrostantia i rozvytok u sviti ta Ukraini* [Modern trade wars and their impact on economic growth and development in the world and Ukraine]. Kyiv: Zapovit, [online], p. 190. Available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_trade_wars.pdf>. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 18.12.2024

Balabanova N.
Muravskyi M.
Shastun V.

INTERSTATE TRADE DISPUTES AS A MANIFESTATION OF MODERN PROTECTIONISM

The article examines interstate trade disputes as one of the manifestations of modern protectionism, which is becoming increasingly relevant in the context of global economic transformations. The main focus is on analyzing the causes, mechanisms of emergence, and consequences of trade conflicts for the global economy.

Key trends in the development of international trade have been identified, including the growth of e-commerce, changes in the geographical and commodity structure of trade, the formation of regional trade blocs, and the strengthening of protectionist measures. Special attention is given to the impact of the COVID-19 pandemic and geopolitical instability on international trade relations.

The key factors contributing to the rise of trade barriers have been identified, among them: political differences between states, the desire to protect national markets and producers, technological developments that alter the balance of power in the global economy, and the consequences of global crises, particularly the COVID-19 pandemic. The study also examines the issue of the regionalization of global trade, the increasing role of trade blocs, and import substitution strategies as responses to external economic challenges.

Trade conflicts are systematized according to their nature and intensity, ranging from contentious situations to full-scale trade wars. The potential consequences of trade conflicts worldwide are identified, including rising prices, declining international trade volumes, reduced investment levels, increased risk of recession, and geopolitical ramifications. A quantitative and qualitative assessment of measures used to discriminate against foreign commercial interests has been conducted. It has been determined that protectionist tools are applied with varying intensity, with the most common being state support, trade defense measures, and tariff and investment barriers.

A quantitative assessment of trade disputes among countries within the framework of the WTO has been provided, along with an analysis of methods for resolving trade disputes between nations. The most active participants in these disputes are the United States, involved in 282 cases; the European Union, acting as a complainant 102 times and as a respondent 81 times; and China, which is actively developing in international trade and more frequently serves as a respondent. The role of the World Trade Organization (WTO) as a key mechanism for resolving international trade disputes has been explored. Additionally, alternative dispute resolution mechanisms have been considered, including bilateral and regional agreements, arbitration mechanisms, and diplomatic tools.

Keywords: *international trade, trade disputes, protectionism, WTO, trade barriers.*